

प्रकरण तिसरे
मेघदूत व संजीवनी टीकेची
पाठसमीक्षा

प्रकरण ३ रे

मेघदूत व संजीवनी टीकेची पाठसमीक्षा

प्रास्ताविक :-

संस्कृत वाङ्मयातील सर्व ग्रंथांमध्ये पाठभेदाची समस्या आहे. प्राचीन काळी जेव्हा मुद्रणकलेचा आविष्कार झाला नव्हता तेव्हा मूळग्रंथाची हस्तलिखित त्याच्यासारखी तयार केली जात होती. जरी लिपिकार शुद्ध लेखनामध्ये सतत जागरूक होते परंतु तरीही लेखन अशुद्ध होणे हे स्वाभाविकच आहे. याच अशुद्धीमध्ये पाठांतर किंवा पाठभेद होतो.

महाकवी कालिदासाच्या मेघदूतात काही श्लोक असे आहेत की त्या श्लोकांमध्ये एक किंवा अनेक शब्दांचे, एक किंवा त्यापेक्षा जास्त पाठभेद आहेत.

मल्लिनाथाने आपल्या टीकेत पाठाची समीक्षा काही ठिकाणी केली आहे. त्या पाठांची व मेघदूताच्या काही संपादित आवृत्त्यात आढळणाऱ्या पाठांची चर्चा प्रस्तुत प्रकरणात येईल. या संबंधी त्याने तीन पद्धती अवलंबिल्या आहेत. त्या अशा -

- १) काही ठिकाणी पाठभेदाचा नाममात्र उल्लेख केला आहे.
- २) काही ठिकाणी पाठभेदांचा उल्लेख करून त्यांची व्याख्या सुद्धा दिली आहे.
- ३) तर काही ठिकाणी पाठभेदांचा उल्लेख करीत असताना पाठांतर देणाऱ्या संपादकांच्या व्यक्तिगत विचाराची टीका केली आहे.

मेघदूतामध्ये आलेल्या अनेक पाठभेदांचा उल्लेख या प्रकरणाद्वारे करण्यात येत आहे.

श्लोक क्र. २ - पूर्वमेघ

- i) प्रथम दिवसे ।
- ii) प्रथम दिवसे ।

वरीलपैकी प्रथम पाठ करमरकर^१, नंदर्गिकर^२, प्रभू^३, काळे^४, भट्टाचार्य^५, किंजवडेकर^६, कन्वे^७, मिश्र^८, डे^९, त्रिपाठी^{१०} यांनी मानला अ ३.

मल्लिनाथाने संजीवनी टीकेत हा पाठ योजला असून त्यांनी द्वितीय पाठासंबंधी पुढील मत मांडले आहे. केचित् “आषाढस्य प्रथम दिवसे” इत्यत्र प्रत्यासत्यर्थ “प्रथम दिवसे” इति पाठं कल्पयन्ति । तदसङ्गतम् । प्रथमातिरेककारणाभावनभोमासस्य प्रत्यासत्यर्थमित्युक्तमिति चेन्न ।

प्रत्यापत्तिमात्रस्य मास प्रत्यासत्तैव प्रथमदिवसस्याप्युपपत्तेः । अत्यन्तप्रत्यासत्तेरुपयोगाभावेनावि
वक्षितत्वात् । विवक्षितत्वे वा स्वक्षेऽपि प्रथमदिवसातिक्रमेण मेघदर्शनाकल्पनायां प्रमाणाभावेन
तदसम्भवात् । प्रत्युतास्मत्पक्ष एव कुशलसन्देशस्य भाव्यनर्थप्रतीकारार्थस्य पुरत एवानुमानं युक्तं
भवतीत्युपयोगसिद्धिः ॥^{११}

उपरोक्त सर्व संपादक व स्वतः मल्लिनाथ याने 'प्रथम दिवसे' हाच पाठ मान्य केला आहे.
संशोधकसुद्धा या मताशी सहमत आहे.

श्लोक क्र. ३ - पूर्वमेघ

i) कौतुकाधानहेतोः ।

ii) केतकाधानहेतोः ।

यातील प्रथम पाठ करमरकर^{१२}, नंदर्गिकर^{१३}, प्रभू^{१४}, काळे^{१५}, किंजवडेकर^{१६}, कन्बे^{१७} व
त्रिपाठी^{१८} यांनी मानला आहे. तर द्वितीय पाठ भट्टाचार्य^{१९}, मिश्र^{२०} व डे^{२१} यांनी मानला आहे.
स्वतः मल्लिनाथानेही प्रथम पाठ मान्य केलेला दिसून येतो. आणि तोच पाठ संशोधकास सुद्धा
योग्य वाटतो.

मेघाला पाहिल्यावर केतकी वृक्ष फुलतो अशा प्रकारची एक कविप्रसिद्धी आहे. केतकी
वृक्ष अचेतन आहे. त्याच्या ठिकाणी विकार उत्पन्न होतो असे मानण्यापेक्षा यक्ष या चेतनाच्या
ठिकाणी विकार उत्पन्न होतात हे मानणे अधिक सयुक्तिक वाटते. त्यामुळे केतकाधानहेतोः ऐवजी
कौतुकाधानहेतोः हा पाठ अनेक संपादक व स्वतः मल्लिनाथाने मान्य केला आहे.

श्लोक क्र. ४ - पूर्वमेघ

i) प्रत्यासन्ने नभसि ।

ii) प्रत्यासन्ने मनसि ।

प्रस्तुतचा पाठ करमरकर^{२२}, नंदर्गिकर^{२३}, प्रभू^{२४}, काळे^{२५}, भट्टाचार्य^{२६}, किंजवडेकर^{२७},
कन्बे^{२८}, मिश्र^{२९}, डे^{३०}, त्रिपाठी^{३१} या सर्वांनी मानला आहे.

स्वतः मल्लिनाथाने देखील हाच पाठ मान्य केला आहे.^{३२} तथापि किंजवडेकर यांनी आपल्या
या श्लोकावरील टीकेत 'प्रत्यासन्ने न भसि' या ऐवजी 'प्रत्यासन्ने मनसि' असा एक पाठ सांगितला
आहे व त्याचा अर्थ 'मन स्थिरस्थावर झाल्यावर' असा आहे. प्रत्यासन्न नभसि -- स्वागतं व्याजहार

या श्लोकात मेघ पाहून यक्षाच्या मनाची यक्षाच्या मनाची चलबिचल झाल्याचे कवीने सांगितले आहे. हे लक्षात घेता 'प्रत्यासन्ने मनसि' हाच पाठ बरा दिसतो.^{३३} तरीही किंजवडेकरांनी स्वतः 'प्रत्यासन्ने नभसि' हाच पाठ स्विकारलेला आहे. 'नभस्' या शब्दाचा श्रावणमास असा अर्थ असून हा विरही दुःखितांना अतिशय कठीण जातो अशी कविकल्पना असल्याने नभसि हाच पाठ योग्य वाटतो.

श्लोक क्र.५ - पूर्वमेघ

i) प्रकृतिकृपणा।

ii) प्रणयकृपणा ।

प्रस्तुतचा पाठ करमरकर^{३४}, नंदर्गिकर^{३५}, प्रभू^{३६}, काळे^{३७}, भट्टाचार्य^{३८}, किंजवडेकर^{३९}, कल्बे^{४०}, मिश्र^{४१}, डे^{४२}, त्रिपाठी^{४३} या सर्वांनी मान्य केलेला आहे.

स्वतः मल्लिनाथाने सुद्धा हाच पाठ स्विकारलेला आहे.^{४४} किंजवडेकरांनी आपल्या टीकेत - 'प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु' ह्याच्या जागी 'प्रणयकृपणाश्चेतनाचेतनेषु' असा पाठ घेतल्यास 'सचेतन व अचेतन वस्तूंमध्ये कोणाची मनधरणी करावी ह्यासंबंधीने विवेकशून्य असतात' असा अर्थ करावा.^{४५} असे सूचविले आहे. तथापि स्वभावताच विवेकशून्य होणे या अर्थाचा 'प्रकृतिकृपणा' हाच पाठ त्यांनी स्विकारलेला आहे. आणि तोच पाठ संशोधकास सुद्धा योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. ९ पूर्वमेघ

i) चातकस्ते सगन्धः।

ii) चातकस्ते सगर्वः।

प्रस्तुतातील प्रथम पाठ हा करमरकर^{४६}, नंदर्गिकर^{४७}, प्रभू^{४८}, काळे^{४९}, भट्टाचार्य^{५०}, किंजवडेकर^{५१}, कल्बे^{५२}, डे^{५३}, त्रिपाठी^{५४} या सर्वांनी मानला आहे.

परंतु केवळ मिश्र यांनी द्वितीय पाठ मानला आहे.^{५५} मल्लिनाथाने सगन्धः आणि सगर्वः एकाच अर्थाचे आहेत असे नमूद केले आहे. सगन्धः सगर्वः।^{५६}

प्रस्तुतचा पाठ हा अनेक संपादकांनी योग्य मानल्यामुळे तोच पाठ स्विकारणे योग्य वाटते.

श्लोक क्र. १०

- i) प्रायशो हृयङ्गनानां ।
- ii) प्राणमप्यङ्गनानां ।
- iii) प्रायसो हृयङ्गनानाम् ।

यातील नंदर्गिकर^{५७}, प्रभू^{५८}, काळे^{५९}, भट्टाचार्य^{६०}, किंजवडेकर^{६१}, कन्बे^{६२}, डे^{६३} आणि त्रिपाठी^{६४} या सर्वांनी प्रथम पाठास मान्यता दिली आहे.

करमरकर^{६५} यांनी द्वितीय पाठ दिलेला आहे. तर मिश्र^{६६} यांनी तृतीय पाठ सांगितला आहे.

द्वितीय पाठातील प्राण या शब्दाचा अर्थ बल असा आहे. कुसुमसदृश या पदाद्वारे नारी हृदयाची सुकुमारता व्यक्त होते. त्यामुळे प्राण हा पाठ अर्थदृष्ट्या अयोग्य वाटतो. तृतीय पाठातील प्रायसो हा शब्द प्रथम पाठातील प्रायशो या अर्थानेच आलेला असल्याने अर्थांमध्ये कोणताही बदल संभवत नाही. अनेक संपादकांनी आणि स्वतः मल्लिनाथाने प्रथम पाठच मान्य केलेला आहे. त्यामुळे संशोधक सुद्धा या पाठास मान्यता देतो.

श्लोक क्र. ११ - पूर्वमेघ

- i) उच्छिलीन्घ्रातपत्रां ।
- ii) उच्छिलीन्ध्रामवन्ध्यां ।

वरील पैकी प्रथम पाठ हा भट्टाचार्य^{६७} यांनी मानलेला आहे. तर

करमरकर^{६८}, नंदर्गिकर^{६९}, प्रभू^{७०}, काळे^{७१}, किंजवडेकर^{७२}, कन्बे^{७३}, मिश्र^{७४}, डे^{७५}, त्रिपाठी^{७६} या सर्वांनी द्वितीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने सुद्धा द्वितीय पाठ मानलेला आहे.^{७७}

अवन्ध्या हा पाठ पृथ्वीचे विशेषण म्हणून वापरलेला आहे. याचे कारण उच्छिलीन्घ्रां द्वारे तिची सुपीकता स्पष्ट होते. मेघाच्या ठिकाणी वन्ध्यातेचा प्रश्नच उत्पन्न होत नाही. कारण वन्ध्यत्व हा चेतनाचा धर्म आहे. संशोधकास द्वितीय पाठाऐवजी प्रथम पाठ योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. १४ पूर्वमेघ

i) दृष्टोत्साह ।

ii) दृष्टोच्छ्राय ।

वरीलपैकी प्रथम पाठ हा करमरकर^{७८}, नंदर्गिकर^{७९}, प्रभू^{८०}, काळे^{८१}, किंजवडेकर^{८२}, कन्बे^{८३}, मिश्र^{८४}, डे^{८५}, त्रिपाठी^{८६} यांनी मानलेला आहे.

फक्त भट्टाचार्य^{८७} यांनी द्वितीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने सुद्धा दृष्टोत्साहो दृष्टाद्योगः सन् । असे टीकेत सांगून प्रथमच पाठ मान्य केलेला आहे. “

‘दृष्टोत्साहः चकितचकितम्’ सोसाट्याचा वारा वाहू लागल्यामुळे सिद्धांड्गना चकित होणे साहजिकच आहे, पण कोणतीही गोष्ट पाहावयाची असेल तर त्या गोष्टीच्या अस्तित्वाचे ज्ञान अगोदर असणे आवश्यक आहे. मेघाचा उत्साह सिद्धांड्गनांनी पाहिला असे म्हटले तर त्या ‘उत्साहाचे’ त्यांना अगोदर ज्ञान असले पाहिजे. पण त्यांना ते ज्ञान असल्याचा येथे पुरावा नाही. अर्थात दृष्टोत्साहः हा पाठ योग्य वाटत नाही. त्याच्या जागी ‘दृष्टोच्छ्रायः’ असा एक पाठ आढळतो व त्याचा अर्थ ‘ज्याचा वेग पाहिला आहे असा’ असा होतो. वारा जोराचा वाहत असल्याने मेघही जोरात पुढे ढकलला जात होता. तेव्हा मेघाच्या वेगावरून वाऱ्याच जोर जाणून घेवून सिद्धांड्गनांनी चकितमुद्रेने त्याकडे पाहणे शक्य आहे व यावरून ‘दृष्टोत्साहः’ या ऐवजी ‘दृष्टोच्छ्राय’ असा पाठ योग्य वाटतो.^{८९} संशोधक सुद्धा या द्वितीय पाठाशीच सहमत आहे.

श्लोक क्र. २१ पूर्वमेघ

i) दग्धारण्येषु ।

ii) जग्धवारण्येषु ।

प्रस्तुत दोन पाठभेदांपैकी करमरकर^{९०}, प्रभा^{९१}, भट्टाचार्य^{९२}, डे^{९३} यांनी प्रथम पाठ मान्य केलेला आहे.

तर द्वितीय पाठ नंदर्गिकर^{९४}, काळे^{९५}, किंजवडेकर^{९६}, कन्बे^{९७}, मिश्र^{९८} आणि त्रिपाठी^{९९} या सर्वांनी मान्य केलेला आहे.

मल्लिनाथाने सुद्धा द्वितीय पाठ स्विकारलेला आहे.^{१००}

जग्ध्वा हा पाठ घेतला तर श्लोकामध्ये दृष्ट्वा, जाग्ध्वा, व अग्राह्य ही तीन पूर्वकालवाचके आल्याने एक तर तीन 'च' असले पाहिजेत अथवा एकच 'च' असला पाहिजे. परंतु 'नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं ----- सूचयिष्यन्ति मार्गम्' या श्लोकात केवळ दोनच 'च' असल्याचे दिसून येतात. ही अडचण सारंग शब्दाचे तीन अर्थ घेतल्यास दूर होते. त्यामुळे प्रथम पाठ संशोधकास योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. ३१ पूर्वमेघ

i) प्राप्यवन्तीन् ।

ii) प्राप्यवन्तीम् ।

प्रस्तुतच्या पाठभेदांपैकी करमकर^{१०१}, नंदर्गिकर^{१०२}, प्रभू^{१०३}, काळे^{१०४}, किंजवडेकर^{१०५}, कन्बे^{१०६}, मिश्र^{१०७}, डे^{१०८} आणि त्रिपाठी^{१०९} हे सर्व संपादक प्रथम पाठास मान्यता देतात.

परंतु भट्टाचार्य^{११०} यांनी मात्र द्वितीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने 'प्राप्यवन्तीम्' असाच द्वितीय पाठ मान्य केलेला आहे.^{१११}

'अवन्ती' हा शब्द 'नगरी' (पूरी) किंवा देशवाचक आहे. मल्लिनाथ देखील तोच अर्थ मांडतो - तानवन्तींस्तन्नाम् जनपदान् प्राप्य.^{११२} 'अवन्ती' हे पद मालवदेशासाठी आले असून गुप्तकाळामध्ये याची राजधानी उज्जयिनी होती. अनेक संपादकांनी प्रथम पाठ स्विकारलेला असल्यामुळे संशोधकाला सुद्धा हाच पाठ योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. ४१ - पूर्वमेघ

i) मा स्म भूः।

ii) मा च भूः।

प्रस्तुत पाठभेदांपैकी नंदर्गिकर^{११३}, प्रभू^{११४}, भट्टाचार्य^{११५}, किंजवडेकर^{११६}, कन्बे^{११७}, मिश्र^{११८}, डे^{११९} आणि त्रिपाठी^{१२०} या सर्वांनी प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.

परंतु करमकर^{१२१} आणि काळे^{१२२} यांनी मात्र द्वितीय पाठ स्विकारलेला आहे.

द्वितीय पाठ मांडताना असे स्पष्टीकरण करण्यात येते की 'दर्शय' व 'मा भूः' ही दोन क्रियापदे असल्याने त्यांना जोडण्यासाठी 'च' हे आवश्यक आहे. तथापि तसे न करता देखील श्लोकाचा अर्थ लावता येतो. त्यामुळे प्रथम पाठ संशोधकास योग्य वाटतो.

मल्लिनाथाने सुद्धा हाच पाठ मानलेला आहे.^{१२३}

श्लोक क्र. ४५ पूर्वमेघ

- i) विवृतजघनां ।
- ii) विपुलजघनां ।

वरील दोन पाठभेदांपैकी करमरकर^{१२४}, नंदर्गिकर^{१२५}, प्रभू^{१२६}, काळे^{१२७}, भट्टाचार्य^{१२८}, किंजवडेकर^{१२९}, कन्बे^{१३०}, डे^{१३१} आणि त्रिपाठी^{१३२} या सर्व संपादकांनी प्रथम पाठ मानलेला आहे. केवळ मिश्र^{१३३} यांनी द्वितीय पाठ मानलेला आहे.

कवीने 'नीत्वानीलं सलिलवसनंमुक्तरोधोनितम्बम्' असे नायिकेचे वर्णन केले आहे. त्यामुळे मेघाने तेथून प्रस्थान करणे कठीण आहे. हा भाव पुष्ट करण्यासाठी चतुर्थ चरणांत 'ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः' असे म्हटले आहे. त्यामुळे जलरूपी वस्त्राने रहित व जघनभाग उघडा केलेल्या नदीला सोडून जाणे मेघाला शक्य होणार नाही. हा भाव 'विवृत जघनां' या पाठाद्वारे स्पष्ट केला आहे आणि अर्थान्तरन्यासाच्या दृष्टीने 'विपुलजघनां' हा पाठ योग्य नसल्याने प्रथम पाठ आहे तो स्विकार्य वाटतो. मल्लिनाथाने सुद्धा विवृतजघनां हा पाठ स्विकारलेला आहे.^{१३४}

श्लोक क्र. ४८ - पूर्वमेघ

- i) पावकेस्तं मयूरं ।
- ii) आप्याययेस्तं मयूरं ।

प्रस्तुत पाठभेदांपैकी करमरकर^{१३५}, नंदर्गिकर^{१३६}, प्रभू^{१३७}, काळे^{१३८}, किंजवडेकर^{१३९}, कन्बे^{१४०}, मिश्र^{१४१}, डे^{१४२} आणि त्रिपाठी^{१४३} या सर्वांनी प्रथम पाठ मानलेला आहे.

केवळ भट्टाचार्यांनी^{१४४} द्वितीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने सुद्धा प्रथम पाठच योग्य मानला आहे.^{१४५} द्वितीय पाठातील भाव सुंदर वाटत नाही. कारण मयूराचे नर्तनच त्याच्या प्रसन्नतेचे द्योतक आहे. ही प्रसन्नता स्कंद पूजेनंतर त्याचे वाहन असलेल्या मयूराला होणे स्वाभाविक असे. त्या आधी नाही. त्यामुळे प्रथम पाठच भाव दृष्ट्या योग्य वाटतो.

श्लोक क्र.५८ - पूर्वमेघ.

i) करकावृष्टिपातावकीर्णान् ।

ii) करकावृष्टिहासावकीर्णान् ।

प्रस्तुत दोन पाठांपैकी करमरकर^{१४६}, नंदर्गिकर^{१४७}, प्रभू^{१४८}, काळे^{१४९}, किंजवडेकर^{१५०}, कन्बे^{१५१} आणि त्रिपाठी^{१५२} यांनी प्रथम पाठ मानलेला आहे.

मिश्र^{१५३}, भट्टाचार्य^{१५४} आणि डे^{१५५} यांनी द्वितीय पाठ मानला आहे.

मल्लिनाथाने सुद्धा प्रथम पाठच योग्य मानला आहे.^{१५६} द्वितीय पाठातील 'हास' याचा प्रयोग पुढील अर्थाने आलेला दिसून येतो. हास्याचे धवल मानले जाते. कवीने कैलासाच्या शुभ्र शिखरांची उपमा शिवाच्या अट्टाहासाला दिली आहे.^{१५७}

करकावृष्टि ही शुभच आहे. त्यामुळे मेघाने करकावृष्टिरूप शरभांना ओलांडून जाण्याच्या असंभवनीय कार्याचा उपहास केला आहे. हा पाठ देण्यामध्ये पुढील भाव संभवतात -

- १) मेघ गारांच्या वृष्टीने शरभांच्या निष्फळ होणाऱ्या लंघन कार्याचा जणू उपहास करीत आहे.
- २) गारांची वृष्टी धवल आणि हास्याचे रूपही धवल असल्याचे सांगितले आहे. म्हणूनच जणू गारांची वृष्टी हासरूपच आहे.

या संबंदात कवीने करकावृष्टि शब्दाचा प्रयोग केला आहे. मल्लिनाथाने करका शब्द पुल्लिंग व स्त्रीलिंग या दोन रूपात प्रयोग करून इथे तो स्त्रीवाचक असल्याचे म्हटले आहे.^{१५८} प्रस्तुत ठिकाणी संशोधकास प्रथम पाठच योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. ६३ - पूर्वमेघ

i) प्रतिदिनमिव ।

ii) प्रतिदिशमिव ।

प्रस्तुत दोन पाठभेदांपैकी करमरकर^{१५९} नंदर्गिकर^{१६०}, प्रभू^{१६१}, काळे^{१६२}, भट्टाचार्य^{१६३}, किंजवडेकर^{१६४}, कन्बे^{१६५} आणि त्रिपाठी^{१६६} यांनी प्रथम पाठ मानलेला आहे.

मिश्र^{१६७} आणि डे^{१६८} यांनी द्वितीय पाठ मानलेला आहे. मल्लिनाथाने 'प्रतिदिनमिव' असा प्रथम पाठ मान्य केलेला आहे.^{१६९}

कवीने प्रस्तुत श्लोकात कैलास पर्वताच्या उंच शिखराचे वर्णन केलेले आहे की, जो आपल्या शुभ्रतेने आकाशाला व्याप्त करतो. ही शुभ्रता 'दिनम्' या शब्दाद्वारे व्यक्त केली आहे. त्यामुळे संशोधकास 'प्रतिदिनम्' हा प्रथम पाठच योग्य वाटतो.

श्लोक क्र.६४ - पूर्वमेघ

i) विचरेत् ।

ii) विहरेत् ।

प्रस्तुतपैकी प्रथम पाठ हा नंदर्गिकर^{१७०}, काळे^{१७१}, भट्टाचार्य^{१७२}, किंजवडेकर^{१७३}, कन्बे^{१७४}, मिश्र^{१७५} आणि त्रिपाठी^{१७६} या सर्व संपादकांनी मान्य केलेला आहे.

करमरकर^{१७७}, प्रभू^{१७८} आणि डे^{१७९} यांनी द्वितीय पाठ 'विरहेत्' हा मानलेला आहे.

प्रस्तुत श्लोकात क्रीडापर्वताचे वर्णन आलेले आहे. पर्वतावर जरी तो क्रीडापर्वत असला तरी गौरीची नाजूक काया विचारात घेता 'विहरेत्' या पाठाऐवजी विचरेत् हा पाठ योग्य वाटतो.

मल्लिनाथाने संजीवनी टीकेत 'प्रथम' पाठ स्विकारलेला आहे.^{१८०}

श्लोक क्र.६४ - पूर्वमेघ

i) सोपानत्वं कुरू मणितटारोहणायाग्रयायी ।

ii) सोपानत्वं कुरू मणितटारोहणायाग्रचारी ।

iii) सोपानत्वं ब्रज पदसुखस्पर्शमारोहणेषु -

वरील तीन पाठभेदांपैकी नंदर्गिकर^{१८१}, प्रभू^{१८२}, काळे^{१८३}, किंजवडेकर^{१८४}, कन्बे^{१८५}, मिश्र^{१८६} आणि त्रिपाठी^{१८७} यांनी प्रथम पाठ मानलेला आहे. द्वितीय पाठ फक्त करमरकर^{१८८} यांनी मानलेला आहे. भट्टाचार्य^{१८९} व डे^{१९०} यांनी तृतीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला असून 'मणितट' या विशेषणाने पर्वतावर चढणे कठीण आहे हे सूचित केले आहे. हे सांगण्यासाठीच त्याने 'सोपानत्वं कुरू' असे म्हटले आहे.^{१९१}

तृतीय पाठामध्ये कवी, पार्वतीची सुकुमारता लक्षात घेऊन मेघाला सोपानरूप होण्याचे सांगत आहे. त्याचा अभिप्राय पर्वताची कठोरता सांगणे हा नसून पार्वतीच्या पायांना आरोहण करताना सुख स्पर्श व्हावा हा आहे. त्यामुळे प्रस्तुतचा पाठही सुंदर असून योग्य वाटतो.

द्वितीय पाठा वरील दोन पाठांपेक्षा अर्थदृष्ट्या सुंदर वाटत नसल्याने तो अग्राह्य वाटतो.

श्लोक क्र. ६५ - पूर्वमेघ.

i) भाययेस्ता :।

ii) भीषयेस्ता :।

प्रस्तुत दोन पाठभेदांपैकी नंदर्गिकर^{१९२}, प्रभू^{१९३}, काळे^{१९४}, भट्टाचार्य^{१९५}, किंजवडेकर^{१९६}, कन्बे^{१९७} आणि डे^{१९८} यांनी प्रथम पाठ मानलेला आहे.

करमरकर^{१९९}, मिश्र^{२००} आणि त्रिपाठी^{२०१} यांनी द्वितीय पाठ मानला आहे.

प्रस्तुत श्लोकात द्वितीय पाठ योग्य वाटत नाही. प्रस्तुत ठिकाणी मेघ हा भयाचा हेतू नाही, तर तो भयाचे साधन (गर्जनांद्वारा) भय उत्पन्न करतो. मल्लिनाथाने देखील प्रथम पाठ स्विकारून त्याचेच समर्थन केलेले आहे.^{२०२}

श्लोक क्र. ६५ - पूर्वमेघ

i) वलयकुलिशोद्धट्टनोद्गीर्णतोयं ।

ii) वलयकुलिशोद्धट्टनोद्गीर्णतोयं ।

वरील दोन पाठभेदांपैकी भट्टाचार्य^{२०३}, मिश्र^{२०४} आणि त्रिपाठी^{२०५} या तीन संपादकांनी प्रथम पाठ मानलेला आहे.

करमरकर^{२०६}, नंदर्गिकर^{२०७}, प्रभू^{२०८}, काळे^{२०९}, किंजवडेकर^{२१०}, कन्बे^{२११} आणि डे^{२१२} यांनी द्वितीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{२१३}

प्रस्तुत श्लोकात प्रथम पाठाचा अर्थ वलयरूप वज्राने ओरखडल्यामुळे पाण्याच्या चिळकांड्या सोडणाऱ्या असा आहे. हे मेघाचे विशेषण आहे. अर्थदृष्ट्या व श्लोकातील भावदृष्ट्या द्वितीय पाठापेक्षा हाच पाठ उचित वाटतो. संशोधकाने सुद्धा हा पाठ मान्य केलेला आहे.

श्लोक क्र. ६६ - पूर्वमेघ

i) धुन्वन् कल्पद्रुमकिसलययान्यंशुकानि स्ववातै

र्नानाचेष्टैर्जलद ललितैनिर्विशेस्तं नगेन्द्रम् ॥

- ii) धुन्वन् कल्पद्रुमकिसलयान्यंशुकानीव वातै -
नानाचेष्टैर्जलद ललितैर्निर्विशेस्तं नगेन्द्रम् ।
- iii) धुन्वन् वातैः सजलपृषतैः कल्पवृक्षांशुकानि
छायाभिन्नः स्फटिकविशदं निर्विशेस्तं नगेन्द्रम् ॥
- iv) धुन्वन् कल्पद्रुमकिसलयान्यंशुकानीव वातै -
नानाकष्टैर्जलदलालतैर्निर्विशेस्तं नगेन्द्रम् ॥
- v) धुन्वन्वातैः सजलपृषतैः कल्पवृक्षांशुकानि
च्छायाभिन्नः स्फटिकविशदं निर्विशेस्तं नगेन्द्रम् ॥

प्रस्तुत पैकी प्रथम पाठ करमरकर^{२१४} यांनी मानला आहे. द्वितीय पाठ नंदर्गिकर^{२१५}, प्रभू^{२१६}, काळे^{२१७}, किंजवडेकर^{२१८}, कन्बे^{२१९} आणि त्रिपाठी^{२२०} यांनी मानला आहे. तृतीय पाठ भट्टाचार्य^{२२१} यांनी मानला आहे. चतुर्थ पाठ मिश्र^{२२२} यांनी मानला आहे तर पंचम पाठ डे^{२२३} यांनी मानला आहे.

प्रस्तुत श्लोकात कवी कैलासावर मेघाला सुंदर सुंदर क्रिया करण्यास सांगतो. मानस सरोवरातील जलग्रहण, ऐरावताच्या मुखवस्त्राचे प्रीतिपूर्वक दर्शन, कल्पवृक्षाचे कोवळे अंकुर हलविणे इत्यादी सुंदर क्रियांनी मेघद्वारा त्या पर्वताचा भोग घेणे अभिप्रेत आहे. या दृष्टीने प्रथम पाठ मान्य करण्यास योग्य आहे. मल्लिनाथाने देखील हाच पाठ मान्य केला आहे.^{२२४}

तृतीय पाठामध्ये आणि पंचम पाठात प्रथम पाठातील 'नानाचेष्टैर्जलद ललितै' या पदांऐवजी छायाभिः स्फटिकविशदं अशी पदे वापरली आहेत. तर तिसऱ्या आणि पाचव्या पाठामध्ये 'कल्पद्रुमकिसलयानि' या ऐवजी 'सजलपृषतैः' असे पद वापरले आहे.

वरील सर्व गोष्टींचा विचार करून संशोधकाने प्रथम पाठ मान्य केला आहे.

श्लोक क्र. २ - उत्तरमेघ

- i) आनने श्रीः ।
- ii) आनन श्रीः।

प्रस्तुत पैकी प्रथम पाठ हा नंदर्गिकर^{२२५}, काळे^{२२६}, भट्टाचार्य^{२२७}, किंजवडेकर^{२२८}, कन्बे^{२२९}, त्रिपाठी^{२३०} यांनी मानलेला आहे. द्वितीय पाठ हा करमरकर^{२३१}, प्रभू^{२३२}, मिश्र^{२३३}, डे^{२३४} यांनी मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{२३५} प्रथम पाठाचा अर्थ 'मुखावरील शोभा' असून तो अलकानगरीतील स्त्रियांच्या मुखावरील शोभा चांगल्या रीतीने सौंदर्य व्यक्त करतो. हे सौंदर्य 'आनन श्रीः' या द्वितीय पाठ असलेल्या सामासिक पदाने व्यक्त होत नसल्याने प्रथम पाठ योग्य वाटतो.

श्लोक क्र.५ - उत्तरमेघ

i) ज्योतिश्छायाकुसुमरचिता ।

ii) ज्योतिश्छायाकुसुमरचना ।

वरील पैकी प्रथम पाठ हा नंदर्गिकर^{२३६}, काळे^{२३७}, किंजवडेकर^{२३८}, कन्बे^{२३९}, मिश्र^{२४०}, त्रिपाठी^{२४१} यांनी मानलेला आहे. तर करमकर^{२४२}, प्रभू^{२४३}, भट्टाचार्य^{२४३} आणि डे^{२४५} यांनी द्वितीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.^{२४६} प्रस्तुत पाठातून हा भाव दिसून येतो की, स्फटिक मण्याचे प्रतिबिंब महालांच्या गच्चीवर पडलेले आहे आणि ते जणू फुलांच्या रचनांप्रमाणे भासत आहे हा अर्थ प्रकट करण्याच्या बाबतीत द्वितीय पाठ सुंदर नाही. संशोधकाने सुद्धा प्रथम पाठालाच मान्यता दिली आहे.

श्लोक क्र. ८ - उत्तरमेघ

i) नवजलकणैर्दोषम् ।

ii) स्वजलकणिकादोषम् ।

iii) सलिलकणिकादोषम् ।

प्रस्तुत पाठभेदांपैकी प्रथम पाठ हा किंजवडेकर^{२४७}, कन्बे^{२४८}, मिश्र^{२४९} आणि त्रिपाठी^{२५०}, भट्टाचार्य^{२५१} यांनी मानलेला आहे. द्वितीय पाठ करमकर^{२५२} आणि काळे^{२५३} यांनी मानलेला आहे. तर तृतीय पाठ नंदर्गिकर^{२५४}, प्रभू^{२५५} आणि डे^{२५६} यांनी मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानला आहे.^{२५७} प्रस्तुत श्लोकात मेघाने आपल्या जलाने चित्रांची नासधूस केल्याचे वर्णन केले आहे. पहिल्या पाठानुसार अर्थ घेतल्यास 'आपल्या ताज्या जलबिंदूनी (तेथील चित्रांची) नासधूस' असा अर्थ होतो. दुसऱ्या पाठातील 'स्वजलकणिका' आणि तिसऱ्या पाठातील 'सलिलकणिका' या शब्दांऐवजी 'नवजलकणैः' हा प्रथम पाठातील शब्द सौंदर्यदृष्ट्या चांगला आहे. त्यामुळे तो स्विकार्य वाटतो.

श्लोक क्र. ९ - उत्तरमेघ

- i) प्रियतमभुजोच्छ्वासितालिङ्गितानां ।
- ii) प्रियतमभुजालिङ्गनोच्छ्वासितानां
- iii) प्रियतमभुजालिङ्गितोच्छ्वासितानां
- iv) प्रियतमभुजालिङ्गिनोच्छ्वासितानां

वरील पैकी प्रथम पाठ हा करमकर^{२५८}, प्रभू^{२५९}, काळे^{२६०} आणि डे^{२६१} यांनी मानलेला आहे.

द्वितीय पाठ नंदर्गिकर^{२६२}, किंजवडेकर^{२६३}, कन्बे^{२६४} आणि त्रिपाठी^{२६५} यांनी मानलेला आहे. तृतीय पाठ फक्त भट्टाचार्यांनी^{२६६} मानलेला आहे. चौथा पाठ हा मिश्र^{२६७} यांनी मानलेला आहे.

‘उच्छ्वासित’ याचे ‘सैल सोडलेला’ व ‘घट्ट आवळलेला’ असे दोन्ही अर्थ होतात. द्वितीय पाठाचा अर्थ ‘प्रियकराच्या बाहूंच्या विळख्यात घट्ट आवळलेल्या’ असा होतो व प्रथम पाठाचा अर्थ ‘प्रियकराच्या बाहूंनी ज्याच्या भोवतालचा विळखा सैल केला आहे’ असा होतो. मल्लिनाथांनी प्रथम पाठाचा स्विकार करून अर्थ मात्र द्वितीय पाठाप्रमाणे घेतला आहे.^{२६८} तिसरा आणि चौथा पाठ तितका चांगला नसल्यामुळे प्रबंधकर्ता द्वितीय पाठाशी सहमत आहे.

श्लोक क्र.९ - उत्तरमेघ

- i) तन्तुजालावलम्बाः ।
- ii) तन्तुजालावनध्दाः।

वरीलपैकी प्रथम पाठ हा करमकर^{२६९}, नंदर्गिकर^{२७०}, प्रभू^{२७१}, काळे^{२७२}, भट्टाचार्य^{२७३}, किंजवडेकर^{२७४}, कन्बे^{२७५}, डे^{२७६} आणि त्रिपाठी^{२७७} या सर्व संपादकांनी मानलेला आहे. द्वितीय पाठ मिश्र^{२७८} यांनी मानलेला आहे. मल्लिनाथाने सुद्धा प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{२७९}

प्रथम पाठातील ‘अवलम्बाः’ याचा अर्थ ‘लौबत असलेले’ असा असून द्वितीय पाठातील ‘अवनध्दाः’ याचा अर्थ ‘व्याप्त’ असा आहे. दोन्ही पाठ चंद्रकांत मण्याची विशेषणे आहेत. सौंदर्यदृष्ट्या ‘अवलम्बाः’ हा पाठ चांगला असल्याने तो योग्य वाटतो.

श्लोक क्र.९ - उत्तरमेघ

- i) चन्द्रपादैर्निशीथे

- ii) इन्दुपादैर्निशीथे
iii) श्चोदिताश्चन्द्रपादैः

वरीलपैकी प्रथम पाठ नंदर्गिकर^{२८०}, प्रभू^{२८१}, काळे^{२८२}, किंजवडेकर^{२८३}, कन्बे^{२८४}, मिश्र^{२८५} आणि त्रिपाठी^{२८६} यांनी मानलेला आहे. द्वितीय पाठ हा फक्त करमकरांनी^{२८७} मानलेला आहे. डे^{२८८} व भट्टाचार्यांनी^{२८९} तृतीय पाठ मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.^{२९०} प्रथम पाठातील 'चन्द्र' या पदाऐवजी द्वितीय पाठात 'इन्दु' हा चंद्रवाचक शब्द योजला आहे. त्यामुळे अर्थात कोणताही फरक पडत नाही. अनेक आवृत्त्यांमध्ये प्रथम पाठच स्विकारला आहे. मल्लिनाथानेही तोच पाठ स्विकारून प्रथम पाठास प्रमाणित केले आहे. त्यामुळे प्रथम पाठ योग्य वाटतो.

याशिवाय सुरतक्रिडेमुळे आलेला थकवा दाखविण्यासाठी प्रथम पाठात आलेला निशीथे हा शब्द पूर्णता सार्थक आहे. मल्लिनाथांनी निशीथे या पदाचा अर्थ 'अर्धरात्र' असा दिला आहे. त्यामुळे हा समर्थनीय आहे. तृतीय पाठ श्लोकातील आशय पाहता सुंदर नाही. त्यामुळे तो स्विकार्य वाटत नाही.

श्लोक क्र. १४ - उत्तरमेघ.

i) गृहानुत्तरेणास्मदीयं ।

ii) गृहादुत्तरेणास्मदीयं ।

वरीलपैकी प्रथम पाठ हा नंदर्गिकर^{२९१}, प्रभू^{२९२}, काळे^{२९३}, भट्टाचार्य^{२९४}, कन्बे^{२९५} आणि त्रिपाठी^{२९६} यांनी मानलेला आहे. द्वितीय पाठ हा करमकर^{२९७}, किंजवडेकर^{२९८}, मिश्र^{२९९} आणि डे^{३००} यांनी मानला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{३०१} त्याने आपल्या पाठाच्या समर्थनासाठी "एनपा द्वितीया" (पा.सू.२-३-३१) असे म्हणून 'गृहान्' या पाठाचे समर्थन केले आहे. त्यामुळे गृहात् असे पंचम्यन्तरूप मानण्याची आवश्यकता नाही असे म्हटले आहे. बहुसंख्य आवृत्तीकारांनी व स्वतः मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला असल्याने सदर पाठ उचित आहे.

श्लोक क्र. १५ - उत्तरमेघ.

i) ना ध्यासन्ति ।

ii) न ध्यासन्ति।

प्रस्तुत पाठभेदांपैकी करमरकर^{३०२}, नंदर्गिकर^{३०३}, प्रभू^{३०४}, काळे^{३०५}, भट्टाचार्य^{३०६}, किंजवडेकर^{३०७}, कन्बे^{३०८}, मिश्र^{३०९} आणि त्रिपाठी^{३१०} या सर्वांनी प्रथम पाठास मान्यता दिली आहे. डे^{३११} यांनी द्वितीय पाठ मानलेला आहे. मल्लिनाथानेही प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{३१२}

पहिल्या पाठाचा अर्थ 'मनाने देखील विचार करणार नाहीत' असा आहे. तर दुसऱ्या पाठाचा अर्थ 'इच्छा करीत नाहीत' असा होतो. पावसाळा सुरू होण्यापूर्वी हंस मानस सरोवरास जातात पण तेथील पाणी पावसाने गढूळ होते. त्यामुळे हंस तिकडे जाण्याची इच्छा करीत नाहीत. हा अर्थ 'स्मरण करीत नाहीत' यापेक्षा चांगला असल्याने प्रथम पाठ योग्य वाटतो.

श्लोक क्र.१८ - उत्तरमेघ.

i) तालैः शिञ्जावलयसुभगैः।

ii) तालैः शिञ्जद्वलयसुभगैः ।

प्रस्तुत पाठभेदांपैकी प्रथम पाठ करमरकर^{३१३}, नंदर्गिकर^{३१४}, प्रभू^{३१५}, काळे^{३१६}, भट्टाचार्य^{३१७}, किंजवडेकर^{३१८}, कन्बे^{३१९}, मिश्र^{३२०} आणि त्रिपाठी^{३२१} यांनी मानलेला आहे. डे^{३२२} यांनी मात्र द्वितीय पाठ मानलेला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{३२३}

प्रथम पाठात 'शिञ्ज्' धातू आत्मनेपदी असल्याचे दिसून येते व द्वितीय पाठात तो धातू परस्मैपदी आहे, असे दिसते. मल्लिनाथ इत्यादींनी 'शिञ्ज्' धातू आत्मनेपदीच मानला आहे व तसे मानून अर्थ ग्रहण केल्यास सुंदर अर्थ निघतो म्हणून प्रथम पाठ उचित आहे.

श्लोक क्र.२१ - उत्तरमेघ.

i) शिखरिदशना ।

ii) शिखरदशना ।

वरील पाठभेदांपैकी प्रथम पाठ करमरकर^{३२४}, नंदर्गिकर^{३२५}, प्रभू^{३२६}, काळे^{३२७}, किंजवडेकर^{३२८}, कन्बे^{३२९}, मिश्र^{३३०}, त्रिपाठी^{३३१} यांनी मानला आहे. द्वितीय पाठ हा डे^{३३२} आणि भट्टाचार्य^{३३३} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{३३४}

प्रथम पाठ व द्वितीय पाठ यांमध्ये अर्थ दृष्ट्या फरक नाही. प्रथम पाठ बहुसंख्य संपादकांनी स्विकारलेला आहे. मल्लिनाथाचीही त्याला मान्यता आहे. त्यामुळे प्रथम पाठ स्विकार्य वाटतो.

श्लोक क्र. २६ - उत्तरमेघ.

i) देहलीदत्तपुष्पैः।

ii) देहलीमुक्तपुष्पैः।

वरील दोन पैकी नंदर्गिकर^{३३५}, प्रभू^{३३६}, काळे^{३३७}, किंजवडेकर^{३३८}, कन्बे^{३३९}, मिश्र^{३४०} आणि त्रिपाठी^{३४१} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे. द्वितीय पाठ करमरकर^{३४२}, भट्टाचार्य^{३४३} आणि डे^{३४४} यांनी मानलेला आहे.

मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.^{३४५} अनेक संपादकांनी प्रथम पाठ दिलेला आहे. हा पाठ अत्यंत चांगला आहे. त्यामुळे प्रस्तुत पाठ स्विकार्य वाटतो.

श्लोक क्र. २६ - उत्तरमेघ.

i) आस्वादयन्ती ।

ii) आसादयन्ती ।

प्रस्तुत पाठांपैकी प्रथम पाठ करमरकर^{३४६}, नंदर्गिकर^{३४७}, प्रभू^{३४८}, काळे^{३४९}, किंजवडेकर^{३५०}, कन्बे^{३५१}, मिश्र^{३५२}, डे^{३५३} आणि त्रिपाठी^{३५४} या सर्वांनी प्रथम पाठ मानला आहे. द्वितीय पाठ भट्टाचार्य^{३५५} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{३५६}

विरहकाळात यक्षाबरोबर यक्षिणीचा संयोग होवू शकत नव्हता पण कधी उंबरठ्यावरील फुले मोजून अथवा मनानेच यक्षाबरोबर सहवासाचा आस्वाद घेत ती दिवस कंठीत होती. या अर्थाने 'आस्वादयन्ती' हा पाठ आलेला आहे.

द्वितीय पाठ - आसादयन्ती हा 'अनुभव घेणे' या अर्थाने कुठेही आढळत नाही. कदाचित लिपिप्रमाद झाल्यामुळे आसादयन्ती हा पाठ दिला असेल. त्यामुळे हा स्विकारता येत नाही.

श्लोक क्र. २७ - उत्तरमेघ.

- i) अवनिशयनां सौधवातायनस्थः ।
- ii) अवनिशयान्नावातायनस्थः ।
- iii) अवनिशयनां सदमवातायनस्थः ।
- iv) अवनिशयनां सन्नवातायनस्थः ।

प्रस्तुत चार पाठभेदांपैकी नंदर्गिकर^{३५७}, काळे^{३५८}, किंजवडेकर^{३५९}, कन्बे^{३६०} आणि त्रिपाठी^{३६१} यांनी प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे. भट्टाचार्य^{३६२} आणि डे^{३६३} यांनी द्वितीय पाठ मानला आहे. तर करमरकर^{३६४} आणि प्रभू^{३६५} यांनी तृतीय पाठ मानला आहे. तर चौथा पाठ मिश्रांनी^{३६६} मानलेला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.^{३६७}

विरहीणी यक्षपत्नी जमिनीवर झोपलेली आहे. तिला रिझविण्यासठी मेघाने वाड्याच्या खिडकीत बसून तिची भेट घ्यावी हे सांगताना प्रस्तुतचे पाठ आलेले आहेत. प्रथम व तृतीय पाठात आलेले सौध व सदम हे एकाच अर्थाचे शब्द आहेत. त्यामुळे दोन्ही पाठांचा अर्थ एकच संभवतो. द्वितीय व चतुर्थ पाठ यांच्या अर्थांमध्ये विशेष फरक नसल्याने आणि प्रथम पाठापेक्षा फारसे चांगले नसल्याने ते स्विकारण्यास योग्य वाटत नाहीत. अर्थात प्रथम पाठच योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. २७ - उत्तरमेघ.

- i) अलं ।
- ii) अतः ।

वरील दोन पाठभेदांपैकी नंदर्गिकर^{३६८}, किंजवडेकर^{३६९}, कन्बे^{३७०}, मिश्र^{३७१} आणि त्रिपाठी^{३७२} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे. करमरकर^{३७३}, प्रभू^{३७४}, काळे^{३७५}, भट्टाचार्य^{३७६} आणि डे^{३७७} यांनी द्वितीय पाठ मानला आहे. मल्लिनाथाने 'अलं' हा पाठ मानलेला आहे.^{३७८}

दिवसा यक्षिणी यक्षाशी संबंधी गोष्टींनी वेळ घालवित होती पण यक्षिणीला रात्र अत्यंत दुःखदायक असे. म्हणून रात्री मेघाने तिची भेट घ्यावी हा भाव मानल्यास द्वितीय पाठ योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. २८ - उत्तरमेघ

- i) विरहमहतीमश्रुभिः ।
- ii) विरहजनितैरश्रुभिः।

वरीलपैकी प्रथम पाठ करमकर^{३७९}, नंदर्गिकर^{३८०}, प्रभू^{३८१}, काळे^{३८२}, किंजवडेकर^{३८३}, कन्बे^{३८४}, डे^{३८५} आणि त्रिपाठी^{३८६} यांनी मानला आहे. द्वितीय पाठ भट्टाचार्य^{३८७} आणि मिश्र^{३८८} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.^{३८९}

यक्षाच्या विरही पत्नीचे वर्णन करताना प्रस्तुतचे पाठ आले आहेत. पहिल्या पाठानुसार विरहामुळे मोठ्या भासणाऱ्या (रात्रीला उष्ण) अश्रू ढाळीत (घालविणाऱ्या तिला पहा).

दुसऱ्या पाठानुसार विरहामुळे उत्पन्न झालेल्या अश्रूंनी (रात्र घालविणाऱ्या तिला पहा) असे अर्थ होतात. अर्थ व सौंदर्य दृष्ट्या प्रथम पाठ अधिक चांगला असल्याने व त्यास अनेकांनी मान्यता दिल्याने तो योग्य वाटतो.

श्लोक क्र. २८ - उत्तरमेघ.

- i) क्षण इव ।
- ii) क्षण मिव।
- iii) तनु मिव।

प्रस्तुत पाठभेदांपैकी प्रथम पाठ नंदर्गिकर^{३९०}, प्रभू^{३९१}, काळे^{३९२}, किंजवडेकर^{३९३}, कन्बे^{३९४}, मिश्र^{३९५}, आणि डे^{३९६} यांनी मानला आहे.

द्वितीय पाठ करमकर^{३९७} आणि भट्टाचार्य^{३९८} यांनी मानला आहे. केवळ त्रिपाठींनी^{३९९} तृतीय पाठ मानला आहे.

प्रथम व द्वितीय पाठामधील अनुक्रमे 'क्षण' व 'क्षणम्' हे एकाच अर्थाचे शब्द आहेत. तृतीय पाठातील 'तनु' या शब्दाचा अर्थ 'लहान' असा आहे. हे शब्द रात्रीची विशेषणे आहेत. सौंदर्यदृष्ट्या पहिली दोन विशेषणे चांगली असून पहिल्या पाठास अनेक संपादकांनी स्विकृती दिली आहे. त्यामुळे तो योग्य वाटतो. मल्लिनाथाने सुद्धा प्रथम पाठास मान्यता दिली आहे.^{४००}

श्लोक क्र. ३५ उत्तरमेघ

i) सरसकदलीस्तम्भगौरः ।

ii) सरसकदलीगर्भगौरः ।

वरील पाठभेदांपैकी नंदर्गिकर^{४०१}, काळे^{४०२}, भट्टाचार्य^{४०३}, किंजवडेकर^{४०४}, कन्बे^{४०५}, मिश्र^{४०६}, डे^{४०७} आणि त्रिपाठी^{४०८} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे.

द्वितीय पाठ करमरकर^{४०९} आणि प्रभू^{४१०} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठास मान्यता दिली आहे.^{४११}

प्रस्तुत ठिकाणी प्रथम पाठापेक्षा द्वितीय पाठ योग्य वाटतो. याचे कारण, स्त्रियांच्या अंगकांतीला केळीच्या गाभ्याची उपमा देण्याची प्रथा आपल्याकडे आढळते.

श्लोक क्र. ३७ - उत्तरमेघ

i) विद्युद्गर्भः स्तिमितनयनां ।

ii) विद्युदकम्प स्तिमितनयनां ।

वरील दोन पैकी करमरकर^{४१२}, नंदर्गिकर^{४१३}, प्रभू^{४१४}, काळे^{४१५}, किंजवडेकर^{४१६}, कन्बे^{४१७}, मिश्र^{४१८}, डे^{४१९} आणि त्रिपाठी^{४२०} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे. द्वितीय पाठ भट्टाचार्य^{४२१} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.^{४२२}

वरील दोन्ही पाठात अर्थामध्ये फरक जाणवतो. पहिल्या पाठानुसार विजेला बरोबर घेऊन यक्षपत्नीकडे मेघ गेला असता आश्चर्यचकित नेत्रांनी पाहणारी ती यक्षपत्नी आहे असे तिचे वर्णन आढळते. दुसऱ्या पाठानुसार 'विजेच्या प्रकाशाने नेत्र दिपलेली' असा अर्थ होतो. पैकी पहिल्या पाठाचा अर्थ जास्त योग्य वाटतो. म्हणून संशोधक त्या अर्थाला मान्यता देतो.

श्लोक क्र. ४० - उत्तरमेघ.

i) पूर्वाभाष्यं ।

ii) पूर्वाशास्यं ।

वरील दोन पाठांपैकी नंदर्गिकर^{४२३}, प्रभू^{४२४}, काळे^{४२५}, भट्टाचार्य^{४२६}, किंजवडेकर^{४२७}, कन्बे^{४२८}, मिश्र^{४२९} आणि त्रिपाठी^{४३०} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे. द्वितीय पाठ करमरकर^{४३१} आणि डे^{४३२} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथानेही प्रथम पाठ मान्य केला आहे.^{४३३}

पहिल्या पाठाचा अर्थ 'प्रथम विचारण्यास योग्य' आणि दुसऱ्या पाठाचा अर्थ 'प्रथम प्रार्थना करण्यास योग्य' असा आहे. श्लोकातील भाव विचारात घेता व अनेक संपादकांनी स्विकारलेला प्रथम पाठच अर्थाच्या दृष्टीने योग्य वाटतो म्हणून प्रबंधकर्ता त्याच पाठाशी सहमती दर्शवितो.

श्लोक क्र.४१ - उत्तरमेघ.

- i) प्रतनु तनुना ।
- ii) तनु च तनुना ।
- iii) सुतनु तनुना ।

वरील तीन पाठभेदांपैकी नंदर्गिकर^{४३४}, काळे^{४३५}, किंजवडेकर^{४३६}, कन्बे^{४३७}, मिश्र^{४३८} आणि त्रिपाठी^{४३९} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे. करमरकर^{४४०}, प्रभू^{४४१} आणि डे^{४४२} यांनी द्वितीय पाठ मानला आहे. आणि भट्टाचार्यांनी^{४४३} तृतीय पाठ मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानला आहे.^{४४४}

प्रथम पाठातील 'प्रतनु' या शब्दाचा अर्थ 'अत्यधिक कृश' असा आहे. द्वितीय पाठातील 'तनु' आणि तृतीय पाठातील 'सुतनु' यांचाही तोच अर्थ आहे. प्रथम पाठ मल्लिनाथ आणि अत्यधिक संपादकांनी स्विकारलेला असल्याने व श्लोकातील भाव चांगल्या तऱ्हेने प्रकट करित असल्याने हाच पाठ स्विकार्य वाटतो.

श्लोक क्र. ४१ - उत्तरमेघ

- i) उष्णोच्छ्वासं समधिकतरोच्छ्वासिना ।
- ii) उष्णोच्छ्वासं समधिकखरोच्छ्वासिना ।

वरील दोन पाठभेदांपैकी प्रथम पाठ नंदर्गिकर^{४४५}, प्रभू^{४४६}, काळे^{४४७}, भट्टाचार्य^{४४८}, किंजवडेकर^{४४९}, कन्बे^{४५०}, मिश्र^{४५१}, डे^{४५२} आणि त्रिपाठी^{४५३} यांनी मानलेला आहे. करमरकरांनी^{४५४} केवळ द्वितीय पाठ मानलेला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{४५५}

पहिल्या पाठाचा अर्थ 'दीर्घ व उष्ण निःश्वास सोडणाऱ्या' असा आहे व दुसऱ्या पाठाचा अर्थ सुद्धा तोच आहे. चरणातील मृदु व्यंजनाच्या दृष्टीने प्रथम पाठ योग्य वाटतो. प्रबंधकर्ता सुद्धा मल्लिनाथ व इतर संपादकांप्रमाणेच प्रथम पाठाशीच सहमती दर्शवितो.

श्लोक क्र.४२ - उत्तरमेघ

- i) लोचनाभ्यामदृश्यः ।
- ii) लोचनाभ्यामदृष्टः ।
- iii) लोचनाभ्यामगम्यः ।

प्रस्तुत पैकी नंदर्गिकर^{४५६} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे. द्वितीय पाठ करमरकर^{४५७}, प्रभू^{४५८}, काळे^{४५९}, किंजवडेकर^{४६०}, कन्बे^{४६१}, मिश्र^{४६२}, आणि डे^{४६३} यांनी मानला आहे. भट्टाचार्य^{४६४} आणि त्रिपाठी^{४६५} यांनी तृतीय पाठ मानला आहे. मल्लिनाथाने द्वितीय पाठ मानला आहे.^{४६६}

यक्षपत्नीपासून यक्ष दूर रहात आहे. त्यामुळे तो डोळ्यासमोर नसल्याने अदृष्ट आहे ही गोष्ट द्वितीय पाठात सांगितली आहे. तसेच डोळ्यांसमोर अदृश्य असल्याचे आणि अश्रूंनी डोळे भरल्यामुळे डोळ्यांनी जाणण्यास कठिण असा अनुक्रमे प्रथम व तृतीय पाठाचा अर्थ आहे. या तीनही पाठातील द्वितीय पाठ चांगला असल्याने तो योग्य वाटतो.

श्लोक क्र.४८ - उत्तरमेघ.

- i) नन्वात्मानं बहु विगणयन्नात्मनैवावलम्बे ।
- ii) इत्यात्मानं बहु विगणयन्नात्मनैवावलम्बे ।
- iii) नन्वात्मानं बहु विगणयन्नात्मना नावलम्बे ।

वरील तीन पाठभेदांपैकी करमरकर^{४६७}, नंदर्गिकर^{४६८}, प्रभू^{४६९}, काळे^{४७०}, भट्टाचार्य^{४७१}, किंजवडेकर^{४७२}, कन्बे^{४७३} आणि त्रिपाठी^{४७४} यांनी प्रथम पाठ मानला आहे. मिश्र^{४७५} यांनी द्वितीय पाठ मानला आहे. तर तृतीय पाठ हा डे^{४७६} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ स्विकारलेला आहे.^{४७७}

प्रथम पाठाचा अर्थ 'खरोखर पुष्कळ मनोरथ करीत स्वतःच स्वतःला धीर देत आहे.' द्वितीय पाठाचा अर्थ 'अशाप्रकारे पुष्कळ मनोरथ करीत स्वतःच स्वतःला धीर देत आहे' आणि तृतीय पाठाचा अर्थ 'खरोखर पुष्कळ मनोरथ करीत स्वतःच स्वतःला धीर देऊ शकत नाही' असा आहे. प्रथम व तृतीय पाठ यामध्ये विशेष फरक नाही. मात्र तृतीय पाठामध्ये अगदी उलट अर्थ संभवत आहे. याठिकाणी प्रथम पाठ हा अनेकांनी मानलेला असून चांगला असल्याने तोच स्विकार्य वाटतो.

श्लोक क्र.४९ - उत्तरमेघ.

- i) विरहगुणितं।
- ii) विरहगणितं।
- iii) विरहजनितं।

प्रस्तुतपैकी प्रथम पाठ प्रभू^{४७८}, काळे^{४७९}, किंजवडेकर^{४८०}, कन्बे^{४८१}, डे^{४८२} आणि त्रिपाठी^{४८३} यांनी मानलेला आहे. द्वितीय पाठ करमरकर^{४८४}, नंदर्गिकर^{४८५}, आणि मिश्र^{४८६} यांनी मानलेला आहे. तृतीय पाठ भट्टाचार्यांनी^{४८७} मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{४८८}

प्रथम पाठाचा अर्थ 'विरहामुळे वाढलेले', द्वितीय पाठाचा अर्थ 'विरहकाळी योजिलेले' आणि तृतीय पाठाचा अर्थ 'विरहामुळे उत्पन्न झालेले' असा आहे. हे तीनही पाठ 'अभिलाषम्'ची विशेषणे आहेत.

या तीन पैकी पहिला पाठ मल्लिनाथ व बहुसंख्य संपादकांनी स्विकारलेला असून चांगला आहे. त्यामुळे तो मान्य करण्यास हरकत नाही.

श्लोक क्र.५०

- i) भूयश्चाहं त्वमपि।
- ii) भूशश्चापि त्वमसि।
- iii) भूयश्चाह त्वमसि।

वरील तीन पाठभेदांपैकी प्रथम पाठ किंजवडेकर^{४८९}, कन्बे^{४९०}, मिश्र^{४९१} आणि त्रिपाठी^{४९२} यांनी मानला आहे. तृतीय पाठ करमरकर^{४९३}, नंदर्गिकर^{४९४}, प्रभू^{४९५}, डे^{४९६} यांनी मानलेला आहे. तर द्वितीय पाठ हा भट्टाचार्यांनी^{४९७} व काळे^{४९८} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{४९९}

प्रथम पाठाचा अर्थ 'आणि पुन्हा म्हणाला तु सुद्धा', दुसऱ्या पाठाचा अर्थ 'आणि पुन्हा तु सुद्धा आहेस', तिसऱ्या पाठाचा अर्थ 'आणि पुन्हा म्हणाला तू सुद्धा आहेस.' असा आहे. यातील प्रथम पाठ संशोधनकर्ता मान्य करतो.

श्लोक क्र.५१ - उत्तरमेघ.

- i) स्नेहानाहुः किमपि विरहे ध्वंसिनस्ते त्वभोगात् ।
- ii) स्नेहानाहुः किमपि विरहेऽहासिनस्ते ह्यभोग्यात् ।
- iii) स्नेहानाहुः किमपि विरहव्यापदस्ते ह्यभोग्यात् ।

वरीलपैकी प्रथम पाठ नंदर्गिकर^{५००}, प्रभू^{५०१}, काळे^{५०२}, किंजवडेकर^{५०३}, कन्बे^{५०४}, मिश्र^{५०५} आणि त्रिपाठी^{५०६} यांनी मानला आहे.

द्वितीय पाठ करमरकर^{५०७} आणि डे^{५०८} यांनी मानला आहे तर तृतीय पाठ भट्टाचार्य^{५०९} यांनी मानला आहे. मल्लिनाथाने प्रथम पाठ मानलेला आहे.^{५१०}

वरील तिनही पाठामध्ये स्नेह नष्ट होण्याची कारणे सांगितली आहेत. स्नेह विरह झाला असता व उपभोग न घेतल्यामुळे नष्ट होतो असे काहीजण म्हणतात. प्रथम पाठ मल्लिनाथ व इतर संपादकांनी मान्य केलेला असून तो चांगला असल्याने स्विकारण्यास योग्य आहे.

वरील सर्व पाठभेदांचे निरीक्षण करता असे दिसून येते की, अनेक आवृत्त्यांमध्ये काही प्रमाणात पाठांतर आढळत असले तरी अनेक ठिकाणी विशिष्ट पाठ स्विकारण्याचा त्यांचा कल आहे. मल्लिनाथांनी त्यांच्या टीकेत अर्थ स्पष्ट करताना अर्थ व भाव दृष्ट्या योग्य पाठांची निवड केली आहे असे दिसून येते.

संदर्भ सूची

प्रस्तुत सूचीत पहिला अंक पृष्ठांक असून दुसरा अंक श्लोक क्रमांकाचा आहे.

१. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 2- श्लोक २ .
२. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 70- श्लोक २
३. प्रभू, अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १२.
४. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 5 - श्लोक २
५. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ. ३ श्लोक २
६. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ४-२
७. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ५-२
८. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ४८ - २
९. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 41-2.
१०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. २९९-२.
११. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ३.
१२. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 3-3
१३. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 71 -3
१४. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ३-१४.
१५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 9-3
१६. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ५-३.
१७. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ५-३
१८. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. २९९-३
१९. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ. ४ - ३
२०. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ४९ - ३
२१. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 41-3
२२. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 3-4
२३. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 72-4
२४. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ४-१६

२५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 11-4
२६. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ.५ - ४
२७. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ७ - ४
२८. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ६ - ४
२९. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ५०-४
३०. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 42 - 4
३१. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. २९९-४
३२. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.५
३३. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ३३
३४. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 4-5
३५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 73-5
३६. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ५ - १८
३७. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 13-5
३८. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ.६-५
३९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ९-५
४०. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ६ - ५
४१. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ५१-५
४२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 42 - 5
४३. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. २९९-४
४४. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.७
४५. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१०
४६. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 7-9
४७. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 77-9
४८. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२८-१०
४९. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 22-10
५०. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ.८-९
५१. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१७-९

५२. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.९-९
५३. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 43-9
५४. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३००-९
५५. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ५४-९
५६. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.११
५७. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 78-10
५८. प्रभु अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२६-९
५९. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 20-9
६०. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ.९-१०
६१. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.२१-१० (११)
६२. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.९-१०
६३. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 43-10
६४. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३००-९
६५. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 7-10
६६. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ५५-१०
६७. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ.९-११
६८. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 8-11
६९. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 78-11
७०. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.३०-११
७१. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 24-11
७२. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१९-११ (१०)
७३. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.१०-११
७४. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ५६-११
७५. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 44-11
७६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३००-११
७७. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.१३
७८. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 10-14

७९. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 80-14
८०. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ३६-१४
८१. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 30-14
८२. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ३८-२१
८३. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ११-१४
८४. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ५८-१४
८५. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 44-14
८६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०१-१४
८७. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ. ११-१४
८८. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. १६
८९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. २६-२७
९०. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 14-21
९१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ५०-२१
९२. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ. १६-२२
९३. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 47-21
९४. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 86-21
९५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 41-21
९६. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. २६-२७
९७. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. १५-२१
९८. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ६५-२१
९९. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०२-२२
१००. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. २४
१०१. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 20-30
१०२. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 94-31
१०३. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ७०-३१
१०४. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 56-31
१०५. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ५५-३०

१०६. कन्वे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.१९-३०
१०७. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ७३-३१.
१०८. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 50-30
१०९. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०४-३२
११०. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ. २१-३१
१११. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ३५
११२. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ३५
११३. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 102-41
११४. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ८८-४०
११५. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ. २४-३८
११६. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ७४-४१, ६८-३७
११७. कन्वे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. २४-३७
११८. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ८१-४०
११९. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 52-37
१२०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०५-४१
१२१. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 25-39
१२२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 70-40
१२३. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ४४
१२४. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 24-43
१२५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 105-45
१२६. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ९६-४४
१२७. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 76-44
१२८. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ. २६-४२
१२९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ७४-४१
१३०. कन्वे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. २७-४१
१३१. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 53-41
१३२. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०६-४५

- १३३.. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ८४-४४
१३४. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.४८
१३५. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 29-46
१३६. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 108-48
१३७. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१०२-४७
१३८. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 81-47
१३९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.७९-४४
१४०. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.२८-४४
१४१. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ८७-४७
१४२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 54-44
१४३. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०६-४८
१४४. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ.२७-४३
१४५. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.५१
१४६. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 34-56
१४७. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 116-58
१४८. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१२२-५७
१४९. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 96-57
१५०. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.९२-५४
१५१. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.३४-५४
१५२. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०८-५८
१५३. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ९५-५७
१५४. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपतिकृत मेघदूत टीका, पृ.३२-५५
१५५. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 56-54
१५६. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.६१
१५७. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.६५
१५८. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.६१
१५९. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 37-60

१६०. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 120-62
१६१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १३०-६१
१६२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 102-61
१६३. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३३-५९
१६४. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ९८-५८
१६५. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ३५-५८
१६६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०८-६२
१६७. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ९८-६१
१६८. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 58-58
१६९. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ६५
१७०. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 121-64
१७१. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 104-63
१७२. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३४-६१
१७३. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १००-६०
१७४. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ३६-६०
१७५. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ९९-६३
१७६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०८-६४
१७७. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 38-62
१७८. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १३४-६३
१७९. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 58-60
१८०. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ६७
१८१. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 121-64
१८२. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १३४-६३
१८३. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 104-63
१८४. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १००-६०
१८५. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ३६-६०
१८६. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ९९-६३

१८७. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०८-६४
१८८. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 38-62
१८९. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३४-६१
१९०. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 58-60
१९१. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ६७
१९२. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 121-65
१९३. प्रभू अ. ज. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १३४-६४
१९४. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 105-64
१९५. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३४-६२
१९६. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १०१-६१
१९७. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ३७-६१
१९८. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 59-61
१९९. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 38-63
२००. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १००-६४
२०१. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०९-६५
२०२. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ६८
२०३. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३४-६२
२०४. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १००-६४
२०५. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०९-६५
२०६. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 38-63
२०७. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 121-65
२०८. प्रभू, अ. ज. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १३६-६४
२०९. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 105-64
२१०. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १०१-६१
२११. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ३७-६१
२१२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 59-61
२१३. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ६७

२१४. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 39-64
२१५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 122-66
२१६. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १३८-६५
२१७. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 107-65
२१८. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १०३-६२
२१९. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ३७-६२
२२०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३०९-६६
२२१. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३५-६३
२२२. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १०१-६५
२२३. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 59-62
२२४. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ९८
२२५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 126-2
२२६. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 110 - 2
२२७. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३६-६६
२२८. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १०८ - २
२२९. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ४० - २
२३०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१० - २.
२३१. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 40-66
२३२. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १५४ - ७२
२३३. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १०४ - ६९
२३४. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 60 - 65
२३५. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ७२
२३६. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 128 - 5
२३७. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 114 - 5
२३८. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १२ - ३
२३९. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ४१ - ३
२४०. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १०५ - ७०

२४१. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३७ - ६७
२४२. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 41-68
२४३. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १५६ - ७३
२४४. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३७-६७
२४५. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 61 - 66
२४६. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ७४
२४७. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ११५ - ६
२४८. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ४२ - ६
२४९. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १०८ - ७५
२५०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३११ - ८
२५१. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. श्लोक उपलब्ध नाही.
२५२. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 43 -71
२५३. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 160 - 75
२५४. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 130 - 8
२५५. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. ११८ - ८
२५६. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 62 - 68
२५७. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. ७७
२५८. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 43 -72
२५९. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. १४६ - ६
२६०. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 119 - 9
२६१. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 61 - 67
२६२. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 131 - 9
२६३. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. ११६ - ७
२६४. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ४३ - ७
२६५. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३११ - ९
२६६. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ३८-७०
२६७. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १११ - ७९

२६८. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.७८
२६९. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 43 -72
२७०. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 131 - 9
२७१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१४६ - ६
२७२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 119 - 9
२७३. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.३८-७०
२७४. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.११६ - ७
२७५. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.४३ - ७
२७६. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 61 - 67
२७७. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३११ - ९
२७८. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १११ - ७९
२७९. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.७८
२८०. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 131 - 9
२८१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१४६ - ६
२८२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 119 - 9
२८३. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.११६ - ७
२८४. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.४३ - ७
२८५. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १११ - ७९
२८६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३११ - ९
२८७. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 43 -72
२८८. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 61 - 67
२८९. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.३८-७०
२९०. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.७८
२९१. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 135 - 14
२९२. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१७२ - ८१
२९३. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 127 - 15
२९४. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.१२२ - १२

२९५. कन्वे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.४५ - १२
२९६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३११ - १५
२९७. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 47 - 77
२९८. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.३८ - १२
२९९. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ११३ - ८१
३००. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 64 - 72
३०१. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.८२
३०२. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 48 - 78
३०३. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 136 - 15
३०४. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१७४ - ८२
३०५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 128 - 16
३०६. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.३९ - ७३
३०७. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१२३ - १३
३०८. कन्वे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.४५ - १३
३०९. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ११३ - ८२
३१०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१२ - १६
३११. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 64 - 73
३१२. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.८३
३१३. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 49-81
३१४. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 138 - 18
३१५. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१८६ - ८८
३१६. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 133 - 19
३१७. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४० - ७६
३१८. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१२७ - १६
३१९. कन्वे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.४७ - १६
३२०. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ११६ - ८५
३२१. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१२ - १९

३२२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 65 - 76
३२३. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.८६
३२४. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 51 - 84
३२५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 141 - 21
३२६. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१७८ - ८४
३२७. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 137 - 22
३२८. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१३१ - १९
३२९. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.४८ - १९
३३०. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ११८ - ८८
३३१. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१२ - २२
३३२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 66 - 79
३३३. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४१ - ७९
३३४. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.८९
३३५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 145 - 26
३३६. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१९६ - ९३
३३७. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 146 - 27
३३८. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१३७ - २४
३३९. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५० - २४
३४०. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२१ - ९३
३४१. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१३ - २७
३४२. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 54 - 89
३४३. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४४ - ८४
३४४. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 68 - 84
३४५. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.९४
३४६. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 54 - 89
३४७. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 145 - 26
३४८. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१९६ - ९३

३४९. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 146 - 27
३५०. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१३७ - २४
३५१. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५० - २४
३५२. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२१ - ९३
३५३. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 68 - 84
३५४. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१३ - २७
३५५. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४४ - ८४
३५६. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.९४
३५७. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 146 - 27
३५८. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१९८ - ९४
३५९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१३९ - २५
३६०. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५१ - २५
३६१. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१३ - २८
३६२. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४४ - ८५
३६३. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 68 - 85
३६४. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 54 - 90
३६५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 197 - 28
३६६. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२२ - ९४
३६७. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.९५
३६८. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 146 - 27
३६९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१३९ - २५
३७०. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५१ - २५
३७१. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२२ - ९४
३७२. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१३ - २८
३७३. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 54 - 90
३७४. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.१९८ - ९४
३७५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 147 - 28

३७६. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४४ - ८५
३७७. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 68 - 85
३७८. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.९५
३७९. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 55 - 91
३८०. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 147 - 28
३८१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२०० - ९५
३८२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 149 - 21
३८३. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१४१ - २६
३८४. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५१ - २६
३८५. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 89 - 86
३८६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१४ - ३१
३८७. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४५ - ८६
३८८. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२४ - ९६
३८९. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.९६
३९०. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 147 - 28
३९१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२०० - ९५
३९२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 149 - 21
३९३. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१४१ - २६
३९४. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५१ - २६
३९५. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२४ - ९६
३९६. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 69 - 86
३९७. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 55 - 95
३९८. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४५ - ८६
३९९. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१४ - ३१
४००. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.९६
४०१. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 153-35
४०२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 157 - 36

४०३. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४८ - ६३
४०४. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१४९ - ३३
४०५. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५४ - ३३
४०६. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२७ - १०१
४०७. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 71 - 93
४०८. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१५ - ३८
४०९. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 58 - 98
४१०. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२१४ - १००
४११. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.१०३
४१२. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 59 - 100
४१३. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 154 - 37
४१४. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२१८ - १०४
४१५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 159 - 38
४१६. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१५२- ३५
४१७. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५५ - ३५
४१८. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १२९ - १०४
४१९. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 72 - 95
४२०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१५ - ४०
४२१. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.४९ - ९५
४२२. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.१०५
४२३. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 157 - 40
४२४. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२२४ - १०७
४२५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 163 - 41
४२६. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ५० - ९८
४२७. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१५६ - ३८
४२८. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५७- ३८
४२९. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १३२ - १०७

४३०. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१५ - ४३
४३१. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 61 - 103
४३२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 73 - 98
४३३. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. १०८
४३४. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 158 - 141
४३५. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 165 - 42
४३६. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १५८ - ३९
४३७. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ५७ - ३९
४३८. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १३२ - १०८
४३९. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१६ - ४४
४४०. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 62 - 104
४४१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. २२६ - १०८
४४२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 73 - 99
४४३. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ५० - ९९
४४४. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. १०८
४४५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 158 - 41
४४६. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ. २२६ - १०८
४४७. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 165 - 42
४४८. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ. ५० - ९९
४४९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ. १५८ - ३९
४५०. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ. ५७ - ३९
४५१. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १३२ - १०८
४५२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 43 - 99
४५३. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१६ - ४४
४५४. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 62 - 104
४५५. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ. १०९
४५६. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 159 - 42

४५७. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 62 - 105
४५८. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२२८ - १०९
४५९. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 166 - 43
४६०. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१५९- ४०
४६१. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.५८ - ४०
४६२. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १३३ - १०९
४६३. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 73 - 100
४६४. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.५० - १००
४६५. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१६ - ४५
४६६. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.११०
४६७. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 66 - 111
४६८. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 163 - 48
४६९. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२४०-११५
४७०. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 173 - 49
४७१. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.५३-१०७
४७२. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१६६-४६
४७३. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.१३८-११६
४७४. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१७-५२
४७५. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. ६१-४६
४७६. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 75-106
४७७. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.११५
४७८. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२४२ - ११६
४७९. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 175-50
४८०. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१६७-४७
४८१. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.६१-४७
४८२. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 75-107
४८३. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१७-५३

४८४. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 66 - 112
४८५. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 165- 49
४८६. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १३८-११७
४८७. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.५३ - १०८
४८८. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.११६
४८९. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१६८-४८
४९०. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.६२-४८
४९१. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १३९-११८
४९२. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१७-५४
४९३. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 67 - 113
४९४. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 165 - 50
४९५. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२४४-११७
४९६. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 76 - 108
४९७. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.५४-१०९
४९८. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 176-51
४९९. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.४९९
५००. Nandargikar, G. R. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 166 - 51
५०१. प्रभू अ. ज. (संपा) - मेघदूत, पृ.२४६-११८
५०२. Kale M. R. - The Meghduta of Kalidasa, Page 177 - 52
५०३. किंजवडेकर रा. द. (संपा.) - मेघदूत, पृ.१६९-१४९
५०४. कन्बे बाक् - मेघदूत विलास, पृ.६२ - ४९
५०५. मिश्र रामेश्वरप्रसाद (संपा.) - मेघदूतम्, पृ. १४० -११९
५०६. त्रिपाठी ब्रह्मानंद - कालिदास ग्रन्थावली - पृ. ३१७-५५
५०७. Karmarkar R. D. (Ed.) - Meghduta of Kalidasa, Page 68 - 114
५०८. De S. K. - Megha-duata of Kalidasa, Page 76 - 109
५०९. भट्टाचार्य गोपी मोहन - कृष्णपति कृत मेघदूत टीका, पृ.५४-११०
५१०. पाण्डेय जनार्दन शास्त्री - मेघदूतम्, पृ.११८